

Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı

Genel Editör ve
Proje Yürütücüsü
Prof. Dr. Eyüp Baş

Editör
Prof. Dr. Mehmet Akif Koç

Yazarlar
Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat
Doç. Dr. Mahmut Ay
Prof. Dr. Mehmet Akif Koç
Prof. Dr. Mehmet Ünal
Prof. Dr. Mesut Okumuş
Prof. Dr. Zekeriya Pak

Kitabın kapak sayfasında Birmingham Üniversitesi Cadbury Research Library'nin 'Islamic Arabic 1572a' katalog numaralı Mushaf koleksiyonundan bir varak görüntüsü yer almaktadır. Bu varakta 19/Meryem sûresinin son âyetleri ve 20/Ṭâhâ sûresinin ilk âyetleri yazılıdır. Yazı tarzı ve kağıt yaşının tespitine yönelik yapılan 'karbon 14' (C14) testi onun Hz. Osman (ölümü: hicrî 35/milâdî 656) dönemine ait olduğunu göstermektedir. Böylece, bulunabilen en eski Mushaf parçası olarak kabul görmektedir.

ISBN: 978-625-7305-06-8

1. Baskı
Ocak, 2021 / Ankara
2000 Adet

 Grafiker®
Yayınları
Yayın No: 372
Web: grafikeryayin.com

Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt

 Grafiker®
Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
1. Cadde 1396. Sokak No: 6
06520 (Oğuzlar Mahallesi)
Balgat-ANKARA
Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx
Faks : 0 312. 284 37 27
E-mail : grafik@grafiker.com.tr
Web : grafik.com.tr

Kitaptaki bölümlerin hukuksal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
© Ankara 2021. Her hakkı saklıdır ve Grafiker Yayınları'na aittir.

İÇİNDEKİLER

TAKRİZ / İsmail Cerrahoğlu	13
ÖNSÖZ	15
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	25
GİRİŞ	
TEFSİR VE TEVİL ÜZERİNE	29
<i>Mehmet Akif Koç</i>	

1. BÖLÜM KUR'AN-I KERİM'E GENEL BAKIŞ *Mehmet Akif Koç - Mehmet Ünal*

3

1.1. KUR'AN'IN MUHTEVASI / Mehmet Akif Koç	53
1.1.1. Kur'an'ın Ana Konuları.....	56
1.1.1.1. İnanç.....	56
1.1.1.2. İbadet.....	58
1.1.1.3. Ahlak.....	59
1.1.1.4. Hukuk.....	62
1.2. KUR'AN'IN KORUNMUŞLUĞU / Mehmet Akif Koç	62
1.3. KUR'AN METNİNİN İÇ DÜZENİ / Mehmet Ünal	66
1.3.1. 'Âyet.....	66
1.3.2. Sûre.....	68
1.3.3. Besmele.....	70
1.3.4. Cuz'.....	71
1.3.5. Hizb.....	71
1.3.6. Tahmîs ve Ta'sîr.....	71
1.3.7. Secde.....	71
1.3.8. Fâşıla ve Âyet Başları.....	72
1.3.9. Secâvend.....	73

2. BÖLÜM KUR'AN'IN METİNLEŞME TARİHİ

Mehmet Ünal

2.1.	“KUR'ÂN” KELİMESİ, KUR'AN'IN NÜZÜLÜ (VAHYEDİLMESİ) VE EZBERLENMESİ	77
	2.1.1. “Kur'ân” Kelimesi.....	77
	2.1.2. Kur'ân'ın Nüzülü / Vahyedilmesi.....	78
	2.1.3. Vahyin Farklı Okunma Biçimleri ve Kaynağı: ‘Yedi Harf’ (<i>el-Ahrufu’s-Seb’a</i>).....	80
	2.1.4. Kur'ân'ın Ezberlenmesi.....	87
2.2.	KUR'ÂN'IN YAZILMASI	90
	2.2.1. Kur'ân Öncesi İlahi Kitapların Yazıya Geçirilmesi.....	90
	2.2.2. Hz. Peygamber Döneminde (610-632) Kur'ân'ın Yazılması... 90	90
	2.2.3. Hz. Ebû Bekir Döneminde (10-12/632-634) Kur'ân'ın Cem Edilmesi/Toplanması/Mushaf Haline Getirilmesi.....	93
	2.2.4. Hz. Osman Döneminde (23-35/644-656) Mushaf'ın Çoğaltılması ve Standardize Edilmesi.....	95
	2.2.4.1. Mushaf'ın Çoğaltılmasını Gerektiren Sebepler.....	95
	2.2.4.2. Mushaf'ı Çoğaltma Faaliyetleri.....	96
	2.2.4.3. Çoğaltılan Mushaf'ların Sayısı ve Gönderildiği Beldeler... 97	97
	2.2.4.4. Çoğaltılan Mushaf'lardaki Farklılıklar.....	98
2.3.	MUSHAF'IN NOKTALANMASI VE HAREKELENMESİ	100

3. BÖLÜM ERKEN DÖNEM TEFSİR FAALİYETLERİ

Mehmet Akif Koç - Zekeriya Pak

3.1.	HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TEFSİR: KUR'AN'IN TEBLİĞİ VE TEBYİNİ	107
	3.1.1. Hz. Peygamber'in Tefsirinin Genel Özellikleri.....	107
	3.1.2. Hz. Peygamber'in Tefsir Ettiği Âyetlerin Miktarı.....	109
	3.1.3. Hz. Peygamber'in Tefsirinden Örnekler.....	112
3.2.	SAHÂBE DEVRİNDE TEFSİR: TEFSİRİN BASİT/ÖN AŞAMASI	113
	3.2.1. Sahâbe Tefsirinin Genel Özellikleri.....	113
	3.2.2. Tefsir Faaliyeti Yürüten Sahâbiler.....	118
	3.2.2.1. ‘Abdullâh b. ‘Abbâs (ö.68/687).....	118
	3.2.2.2. ‘Abdullâh b. Mes‘ûd (ö.32/652).....	120
	3.2.3. Sahâbe'nin Tefsirinden Örnekler.....	121
3.3.	TÂBİİN DEVRİNDE TEFSİR: TEFSİR İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	122
	3.3.1. Tâbiîn Tefsirinin Genel Özellikleri.....	122

3.3.2. Tâbiîn Müfessirlerinden Örnekler.....	124
3.3.2.1. Kâtâde b. Di'âme (ö.117/735).....	124
3.3.2.2. Mucâhid b. Cebr (ö.103/721).....	125
3.3.2.3. Hâsan Başrî (ö.110/728).....	125
3.3.2.4. Suddî (<i>Kebîr</i> - ö. 127/745).....	126
3.3.2.5. Dâhhak b. Muzâhim (ö.105/723).....	126
3.3.2.6. Sa'îd b. Cubeyr (ö.95/714).....	127
3.3.2.7. 'İkrime (105/723).....	127
3.3.3. Tâbiîn'in Tefsirinden Örnekler.....	128
3.4. TEFSİRDE İSRÂİLİYYÂT	129
3.4.1. İsrâiliyyâtın Anlamı.....	129
3.4.2. Tefsire İsrâiliyyâtın Girişi, Gelişimi ve Etkisi.....	129
3.4.3. İsrâiliyyâtın Tefsir Rivayetlerindeki Başlıca Kaynakları.....	131
3.4.3.1. İbn Cureyc/Gregorios (ö.150/767).....	131
3.4.3.2. Vehb b. Munebbih (ö.110-114-116/728-732-734).....	131
3.4.3.3. Ka'bu'l-Ahbâr (ö.32/652-653).....	132
3.4.4. Tefsirde İsrâiliyyât Örnekleri.....	132
3.5. TÂBİİN SONRASI MÜFESSİRLERİNDEN ÖRNEKLER	134
3.5.1. Muķâtil b. Suleymân (ö.150/767).....	134
3.5.2. Sufyân Şevrî (ö.161/778).....	135
3.5.3. 'Abdullâh b. Vehb (ö. 197/813).....	136
3.5.4. Yaḥyâ b. Sellâm (ö.200/815).....	136
3.5.5. 'Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö.211/827).....	137
3.6. İLK LÜĞAVİ (FİLOLOJİK) TEFSİRLERDEN ÖRNEKLER	138
3.6.1. Ferrâ'nın (ö.207/822) <i>Me'âni'l-Ḳur'ân</i> 'ı.....	139
3.6.2. Ebû 'Ubeyde'nin (ö.210/825) <i>Mecâzu'l-Ḳur'ân</i> 'ı.....	139
3.6.3. Aḥfeş'in (<i>Evsat</i> - ö.215/830) <i>Me'âni'l-Ḳur'ân</i> 'ı.....	140
3.6.4. İbn Ḳuteybe'nin (ö.276/889) <i>Te'vîlu Muşkili'l-Ḳur'ân</i> 'ı.....	141

4. BÖLÜM

RİVÂYET AĞIRLIKLI TEFSİRLER

Mehmet Akif Koç - Zekeriya Pak

4.1. RİVÂYET TEFSİRİ	147
4.2. RİVÂYET TEFSİRLERİNİN SORUNLARI	151
4.3. ÖRNEK RİVAYET TEFSİRLERİ	153
4.3.1. İbn Cerîr Ṭaberî'nin (ö.310/922) <i>Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli</i> <i>Âyi'l-Ḳur'ân</i> 'ı.....	153

4.3.2. İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) <i>Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm</i> <i>Musnedden 'an Rasûlillâhi ve's-Şahâbeti ve't-Tâbi'in</i> 'i.....	157
4.3.3. Şa'lebî'nin (ö.427/1035) <i>el-Kesf ve'l-Beyân 'an</i> <i>Tefsîri'l-Kur'ân</i> 'ı.....	159
4.3.4. Bağavî'nin (ö.516/1122) <i>Ma'âlimu't-Tenzîl</i> 'i.....	160
4.3.5. İbn 'Atıyye'nin (ö.546/1151) <i>el-Muḥarreru'l-Vecîz fî</i> <i>Tefsîri Kitâbi'l-'Azîz</i> 'i.....	161
4.3.6. İbn Keşîr'in (ö.774/1372) <i>Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm</i> 'i.....	162
4.3.7. Celâluddîn Suyûtî'nin (ö.911/1505) <i>ed-Durru'l-Mensûr fî't-</i> <i>Tefsîri bi'l-Meşûr</i> 'u.....	164

5. BÖLÜM

DİRÂYET AĞIRLIKLI TEFSİRLER

Fethi Ahmet Polat

5.1. DİRÂYET TEFSİRİ	171
5.2. DİRÂYET TEFSİRLERİNİN SORUNLARI	177
5.3. ÖRNEK DİRÂYET TEFSİRLERİ	178
5.3.1. Mâturîdî'nin (ö.333/944) <i>Te'vîlâtü'l-Kur'ân</i> 'ı.....	178
5.3.2. Tûsî'nin (ö.460/1067) <i>et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân</i> 'ı.....	181
5.3.3. Zemaḥşerî'nin (ö.538/1144) <i>el-Keşşâf 'an Ḥakâ'iki</i> <i>Ġavâmiđi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl</i> 'i.....	182
5.3.4. Faḥruddîn Râzî'nin (ö.606/1209) <i>Mefâtihu'l-Ġayb</i> 'ı <i>(et-Tefsîru'l-Kebîr</i> 'i).....	184
5.3.5. Kâđî Beydâvî'nin (ö.685/1286) <i>Envâru't-Tenzîl ve</i> <i>Esrâru't-Te'vîl</i> 'i.....	187
5.3.6. Celâluddîn Maḥallî (ö. 864/1459) ve Celâluddîn Suyûtî'nin (ö.911/1505) <i>Tefsîru'l- Celâleyn</i> 'i.....	188
5.3.7. Şevkânî'nin (1760-1834) <i>Fethu'l-Ķadîr el-Câmi'</i> <i>Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr</i> 'i.....	190
5.3.8. 'Âlûsî'nin (1802-1854) <i>Rûhu'l-Me'ânî fî</i> <i>Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî'si</i>	192
5.3.9. Hamdi Yazır'ın (1877-1942) <i>Hak Dini Kur'ân Dili</i>	193
5.3.10. Sa'dî'nin (1889-1956) <i>Tefsîru'l-Kerîmi'r-Raḥmân fî</i> <i>Tefsîri Kelâmi'l-Mennân</i> 'ı.....	195
5.3.11. Seyyid Kutub'un (1906-1966) <i>Fî Zülâli'l-Kur'ân</i> 'ı.....	196
5.3.12. Tâhir b. 'Âşûr'un (1879-1973) <i>et-Tahrîr ve't-Tenvîr</i> 'i.....	198
5.3.13. Ṭabâtabâ'î'nin (1904-1981) <i>el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân</i> 'ı.....	199
5.3.14. Süleyman Ateş'in (1933-) <i>Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri</i>	200

5.4. DİRÂYET AĞIRLIKLI TEFSİR OKULLARI	201
5.4.1. Lügavî (Filolojik) Tefsir Okulu.....	202
5.4.2. Fıkhî Tefsir Okulu.....	204
5.4.3. İşârî Tefsir Okulu.....	205
5.4.4. Felsefî Tefsir Okulu.....	207
5.4.5. Tefsirde Farklılık Gösteren Mezhepler.....	208
5.4.5.1. Hâricîlik.....	208
5.4.5.2. Mu‘tezile.....	210
5.4.5.3. Şî‘a.....	211
5.4.5.3.1. Zeydiyye.....	211
5.4.5.3.2. İsnâ ‘Aşeriyye / İmâmiyye / Ca‘feriyye.....	211
5.4.5.3.3. Bâtıniyye / İsmâ‘îliyye.....	213

6. BÖLÜM OSMANLI'DA TEFSİR FAALİYETLERİ

Mahmut Ay

6.1. YAYGIN EĞİTİMDE TEFSİR FAALİYETLERİ	223
6.1.1. Câmî ve Tekkelerde Tefsir Dersleri.....	223
6.1.2. Sarayda Tefsir Dersleri: Huzur Dersleri.....	224
6.2. ÖRGÜN EĞİTİMDE TEFSİR FAALİYETLERİ	225
6.3. TEFSİR ESERLERİ	227
6.3.1. Telifler.....	227
6.3.1.1. Tam Tefsirler ve Örnekleri.....	227
6.3.1.1.1. Ebû's-Su‘ûd Efendi'nin (ö.982/1574) <i>İrşâdu'l-</i> <i>Akli's-Selîm 'Îlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm</i> 'i.....	228
6.3.1.1.2. İsmail Hakkı Bursevi'nin (1653-1725) <i>Rûhu'l-Beyân</i> 'ı.....	229
6.3.1.2. Eksik Tefsirler, Sure ve Ayet Tefsirleri.....	230
6.3.2. Şerh ve Hâşiyeler.....	232
6.3.3. Tercümeler.....	233
6.3.3.1. Kur'ân Tercümeleri.....	233
6.3.3.2. Tefsir Tercümeleri.....	235
6.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ	237

7. BÖLÜM SON DÖNEMDE TEFSİR

Fethi Ahmet Polat

7.1. GÜNÜMÜZ TEFSİR AKIMLARI	245
7.1.1. Bilimsel/İlmî Tefsir Akımı.....	245
7.1.2. İslâhî Tefsir Akımı.....	247

7.1.3. Siyâsî Tefsir Akımı.....	248
7.1.4. Edebî/Beyânî Tefsir Akımı.....	249
7.1.5. Konulu Tefsir Akımı/Yöntemi.....	251
7.2. TEFSİRİN GÜNCEL MESELELERİ	253
7.2.1. Batı'daki Gelişmelerin Müslümanların Kur'ân Algısına Etkisi.....	253
7.2.2. Yeni Bir Tefsir Usûlüne Doğru Tartışmalar.....	255
7.2.3. Modern Dilbilimsel Tartışmalar.....	258
7.2.3.1. Semantik (Anlambilimi).....	258
7.2.3.2. Semiyotik / Semiyoloji (Göstergebilimi).....	259
7.2.3.3. Hermeneutik (Yorumsamacılık/Yorumbilimi).....	260
7.2.4. Tefsirde Tarihselci Söylem.....	261
7.2.5. Kur'ân'ı Merkeze Alan Öze Dönüşçü Söylemler.....	265
7.2.6. Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Yazma Teşebbüsleri.....	269
7.2.6.1. Derveze'nin (1888-1984) <i>et-Tefsîru'l-Ĥadîs'i</i>	270
7.2.6.2. Câbirî'nin (1936-2010) <i>Fehmu'l-Ĥur'âni'l-Ĥakîm:</i> <i>et-Tefsîru'l-Vâđîđ Hasbe Tertîbi'n-Nuzûl'ü</i>	271
7.2.6.3. Zeki Duman'ın (1952-2013) <i>Beyânu'l-Hak:</i> <i>Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri</i>	273

8. BÖLÜM TEFSİR USULÜ

Mesut Okumuş

8.1. 'ULÛMU'L-ĤUR'ÂN'IN DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE TEMEL KAYNAKLARI	279
8.2. 'ULÛMU'L-ĤUR'ÂN' ANA BAŞLIĞININ ALT ALANLARINDAN BİRİSİ: 'TEFSİR UŞÛLÜ'	284
8.2.1. MEKKÎ MEDENÎ	285
8.2.1.1. Mekkî ve Medenî Ölçütleri.....	286
8.2.1.2. Mekkî ve Medenî Sûrelerin Özellikleri ve Farklılıkları.....	287
8.2.1.3. Mekkî - Medenî Âyetleri ve Sûreleri Bilmenin Faydaları.....	289
8.2.1.4. Mekkî ve Medenî Sûrelerin Sayısı.....	289
8.2.1.5. Nüzul Sırasına Göre Mekkî ve Medenî Sûreler.....	291
8.2.1.6. Kaynak Eserler.....	294
8.2.2. ESBÂBU'N-NUZÛL	295
8.2.2.1. Sözlük ve Terim Anlamı.....	295
8.2.2.2. Esbâbu'n-Nüzulü Bilmenin Yolu ve Yararları.....	295
8.2.2.3. <i>Muđtarib / Çatışan / Farklı Rivayetler Sorunu ve</i> <i>Çözüm Yolları</i>	298
8.2.2.4. Kaynak Eserler.....	299

8.2.3 NÂSİH VE MENSÛH	300
8.2.3.1. Nesh'in Sözlük ve Terim Anlamı.....	300
8.2.3.2. Farklı/Çatışan Yaklaşımlar.....	302
8.2.3.3. Kaynak Eserler.....	307
8.2.4. MUHKEM VE MUTEŞÂBİH	308
8.2.4.1. Muhkem ve Muteşâbih'in Sözlük ve Terim Anlamları.....	308
8.2.4.2. Farklı/Çatışan Yaklaşımlar.....	309
8.2.4.3. Kaynak Eserler.....	312
8.2.5. EL-ĤURÛFU'L-MUKATTA'Â	312
8.2.5.1. Farklı/Çatışan Yaklaşımlar.....	314
8.2.5.2. Kaynak Eserler.....	317
8.2.6. FEVÂTİĤU'S-SUVER	318
8.2.6.1. Sûre Başlangıçlarının Tasnifi.....	318
8.2.6.2. Kaynak Eserler.....	320
8.2.7. AKSÂMU'L-KUR'ÂN	321
8.2.7.1. Anlamı ve Mahiyeti.....	321
8.2.7.2. Kur'ân'da Yemin Edilen Konular.....	321
8.2.7.3. Kur'ân'da Yemin Türleri.....	323
8.2.7.4. Kaynak Eserler.....	323
8.2.8. İ' CÂZ VE İCÂZ	324
8.2.8.1. Sözlük ve Terim Anlamları.....	324
8.2.8.2. Kur'ân'ın İ' câz Yönleri.....	325
8.2.8.3. Kaynak Eserler.....	329
8.2.9. ĤAKÎKAT VE MECÂZ	330
8.2.9.1. Ĥakîkat ve Mecâz Tanımları.....	330
8.2.9.2. Kur'ân'da Mecâz Türleri.....	331
8.2.9.3. Kinâye ve Ta'riz (<i>Ta'riz</i>).....	332
8.2.9.4. Kaynak Eserler.....	333
8.2.10. ĞARİBU'L-KUR'ÂN	333
8.2.10.1. 'Ğarîb' Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	333
8.2.10.2. 'Kur'an'da Arapça Dışında Bir Kelime Var mıdır?' Tartışması.....	334
8.2.10.3. Kaynak Eserler.....	337
8.2.11. MUŞKİLU'L-KUR'ÂN	338
8.2.11.1. 'Muşkil' Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	338
8.2.11.2. Muşkile Yol Açan Sebepler.....	339

8.2.11.3. İşkâli Giderme Yolları.....	342
8.2.11.4. Kaynak Eserler.....	342
8.2.12. MUBHEMÂTU'L-ĞUR'ÂN	343
8.2.12.1. 'Mubhem' Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	343
8.2.12.2. Kur'ân'da Mubhemâtın Bulunma Sebepleri.....	343
8.2.12.3. Kaynak Eserler.....	346
8.2.13. MUCMEL VE MUBEYYEN	347
8.2.13.1. 'Mucmel' Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	347
8.2.13.2. Mucmeli Doğuran Sebepler.....	347
8.2.13.3. 'Mubeyyen' Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	348
8.2.14. KUR'ÂN-İ KERİM'DE HİTÂBLAR	350
8.2.15. VUCÛH VE NEZÂ'İR	354
8.2.15.1. Vucûh ve Nezâ'irin Tanımları.....	354
8.2.15.2. Vucûh ve Nezâ'ir Örnekleri.....	355
8.2.15.3. Kaynak Eserler.....	356
8.2.16. EMŞÂLU'L-ĞUR'ÂN	357
8.2.16.1. Emsâlu'l-Ğur'ân'ın Anlamı ve Gayesi.....	357
8.2.16.2. Emsâlu'l-Ğur'ân Türleri.....	359
8.2.16.3. Kaynak Eserler.....	360
8.2.17. KİŞAŞU'L-ĞUR'ÂN	361
8.2.17.1. Kur'an Kıssalarının Genel Özellikleri.....	361
8.2.17.2. Kur'an Kıssalarının Amaçları.....	362
8.2.17.3. Kur'an Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmediği İddiası.....	362
8.2.17.4. Kaynak Eserler.....	363
8.2.18. TEKRÂRU'L-ĞUR'ÂN	364
8.2.18.1. 'Tekrâru'l-Ğur'ân'ın Mahiyeti, Amacı ve Örnekleri.....	364
8.2.18.2. Kaynak Eserler.....	366
8.2.19. TENÂSUBU'L-ÂYÂTİ VE'S-SUVER	366
8.2.19.1. 'Tenâsub' Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	366
8.2.19.2. Tenâsub İlminin Geç Ortaya Çıkışı ve Farklı / Çatışan Yaklaşımlar.....	368
8.2.19.3. Kaynak Eserler.....	369
8.2.20. FEĐÂ'ILU'L-ĞUR'ÂN	369
8.2.20.1. Feđâ'ilu'l-Ğur'ân'ın Tanımı.....	369
8.2.20.2. Kur'ân'ın Bütünüyle ilgili Fazilet Hadisleri.....	370
8.2.20.3. Kur'ân'ın Bir Kısmıyla İlgili Fazilet Hadisleri.....	371
8.2.20.4. Kaynak Eserler.....	373

9. BÖLÜM KİRÂAT İLMİ

Mehmet Ünal

9.1. KİRÂAT İLMİNİN TANIMI, KONUSU VE AMACI	379
9.1.1. Kırâat İlminin Tanımı ve Mâhiyeti.....	379
9.1.2. Kırâat İlminin Konusu ve Amacı.....	381
9.2. KİRÂAT İLMİNİN TARİHÇESİ	382
9.2.1. Kırâat İlminin Doğuşu ve İlk Aşamaları.....	382
9.2.1.1. Hz. Peygamber Dönemi.....	382
9.2.1.2. İlk Halifeler Dönemi.....	384
9.2.2. Kırâat İlminin Gelişimi.....	385
9.2.3. <i>Ḳirâ'ât-ı Seb'a</i> 'nın (Yedi Kırâatın) ve <i>Ḳirâ'ât-ı 'Aşera</i> 'nın (On Kırâatın) Belirlenmesi.....	386
9.2.4. On Kırâatın İmamları ve Râvîleri.....	387
9.2.5. Kırâatların Bugünkü Durumu.....	391
9.3. MAKBUL KİRÂATLARIN ESASLARI	392
9.3.1. Kırâatların Senedlerinin Sahih Olması.....	392
9.3.2. Kırâatların Resm-i 'Uşmânîye Uygun Olması.....	393
9.3.3. Kırâatların Arap Gramerine Uygun Olması.....	393

EKLER

Mehmet Akif Koç

EK 1. HER BİR AYETİ EN AZ BİR KONU İLE İLİŞKİLENDİREN <i>KONULARINA GÖRE KUR'AN FİHRİSTİ</i> ESERİNE GÖRE BAŞLIKLARLA KUR'AN MUHTEVASI	399
EK 2. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKÇE KUR'AN ÇEVİRMENLERİ LİSTESİ	415
EK 3. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKÇE'YE ÇEVİRİLEN TEFSİRLER VE 'ULÛMU'L-KUR'ÂN ESERLERİ LİSTESİ	419
EK 4. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'DE TELİF EDİLEN BİTMİŞ TÜRKÇE TAM TEFSİRLER LİSTESİ	423
EK 5. ARAPÇA VE TÜRKÇE 'ULÛMU'L-KUR'ÂN VE TEFSİR TARİHİ ESERLERİ LİSTESİ	425
EK 6. HİCRİ İLK ÜÇ ASIRDAN [ṬABERİ (Ö.310/922) ÖNCESİ] EL YAZMASI GÜNÜMÜZE ULAŞAN TEFSİR ESERLERİ LİSTESİ	427
EK 7. ṬABERİ TEFSİRİNDEKİ RİVÂYETLERDE EN ÇOK TEKRAR EDEN 10 İSNAD KALIBI	429
EK 8. GÜNÜMÜZE ULAŞAN TEFSİR RİVAYETLERİNİN –Kİ TAMAMI MÜSTAKİL (BİRİ DİĞERİNİ TEKRAR ETMEYEN) 64384 TEFSİR RİVAYETİDİR– KAYNAKLARINA GÖRE DAĞILIMI	431
EK 9. KİRÂAT EĞİTİM VE ÖĞRETİM GELENEĞİNDE KULLANILAN SIRALAMAYA GÖRE 'ON KİRÂAT İMAMI VE RÂVİLERİ' LİSTESİ	439
EK 10. ÖRNEK TEFSİR METİNLERİ: 75/KİYÂME SÛRESİ 4. AYETİNE MUKÂTİL, ṬABERİ, MÂTURİDİ, ZEMAŞŞERİ, RÂZİ, BEYDÂVİ, BURSEVİ, TAŦTÂVİ, ELMALILI, SEYYİD KUTUB, ṬABÂṬABÂ'İ VE SÛLEYMAN ATEŞ'İN YAKLAŞIMLARI	440
EK 11. ŞAHİS ADLARI DİZİNİ	452
EK 12. <i>KURAN İLİMLERİ VE TEFSİR TARİHİ EL KİTABI</i> YAZARLARININ ÖZGEÇMİŞLERİ	461
EK 13. <i>KURAN İLİMLERİ VE TEFSİR TARİHİ EL KİTABI</i>'NİN MUHTASAR SÖZLÜĞÜ	463

TAKRİZ

Cenâb-ı Hakk'a hamd ederim. Bizleri Kitâbı'nın, Rasûlü'nün ve Ashâb'ın yolundan ayırmasın. 1950'li yıllarda genç Türk devletinin ilk ilahiyatçıları olarak arkadaşlarımızla bir hayalimiz vardı: İslâmî ilimler ülkemizde *hüsn-i kabul* görsün ve lâıyk olduğu yüksek mevki'de temsil edilsin. İslâmî ilimlere gönül vermiş kabiliyetli ve çalışkan insanlar ilahiyat fakültelerinde, yaşadıkları tarihin akademik önceliklerini dikkate alarak hareket etsinler. Müslüman dünyanın akademik hayata birkaç yüzyıl geç atılmasının getirdiği menfiliklerin karamsarlığına kapılmadan İslami ilimlerin mehâbetini muhafaza etsinler.

Düşünüyorum da akademik hayata başladığımda yerli-yabancı malumata ve en temel kaynaklara bile ulaşmak ne kadar zordu. Tefsir sahasında ne kadar az akademik müktesebatımız vardı. Elinizdeki Kitabın sonundaki 'Ekler' kısmına bir göz atmak dahî tefsir sahasında devasa bir kitâbiyat oluşturduğumuzu göstermektedir. Keşke şimdiki genç akademisyenleri bir an için o yıllara götürebilseydim de şu anda ne büyük nimetler içerisinde olduklarını onlara yakînen gösterebilseydim. Şu andaki şartlarla kâbil-i kıyas olamayacak zor ortamlarda çalışıyorduk. Şimdi de kemiyet ve keyfiyet çatışması müşahede ediyorum. Sanki resmi düzenlemeler de dâhil olmak üzere akademik ortamlar kemiyeti tervec ediyorlar. Halbuki keyfiyet her zaman ruchâniyet sebebidir.

Görebildiğim kadarıyla günümüzde akademik başarının mikyası âlemşümullükten geçmektedir. Eğer ürettiklerimiz ülkemizdeki ve dünyanın diğer ülkelerindeki meslektaşlarımız tarafından biliniyorsa ve takdir edilerek dikkate alınmaya değer bulunuyorsa anlamlı faaliyetler içerisindeyiz demektir. Sürekli bunun peşinden koşturmalıyız. Böyle bir akademik tarz; önceliklerimizi belirlemeyi, akademik heyecanımızı muhafaza etmeyi, ânı gerektiği gibi değerlendirmeyi, eksikliklerimizi görmeyi ve kendi kendimizi kontrol ederek geliştirmeyi gündemimizde tutar.

Elinizdeki Kitap Kur'an ilimleri ve tefsir tarihine dâir çoğu konuyu muhtevi ve muhtasar, derli-toplu bir görüntü vermektedir. Kitapta haritalar ve şemalarla bezenmiş günün gerektirdiği bir takdim kendisini hissettirmektedir. Eser, tefsir sahasının uzmanları tarafından, yazarlar arasındaki son asistanım Mehmet Akif Koç'un editörlüğünde hazırlandı. Yazarlar'ın, sa-

dece ilahiyat fakültesi öğrencilerine değil, tefsir ilmine meraklı münevver okur kitlesine de hitap etmeye çalıştıkları gözden kaçmamaktadır. Cenâb-ı Hakk *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı*'nı hazırlayanlardan razı olsun, bu Kitaba güzel ve dâim bir hizmet imkanı nasip etsin.

1 Eylül 2020
İsmail Cerrahoğlu
HENDEK / Adapazarı

ÖNSÖZ

Asistanı olmak ayrıcalığına sürekli hissettiğim Türkiye'nin ilk tefsir profesörü İsmail Cerrahoğlu (1929-) Hocamın tefsir derslerine başlarken kullandığı cümlenin aynısıyla başlamak istiyorum: *Hamden lillâh ve Şalâten ve Selâmen 'alâ Rasûlillâh.*

Değerli dostum Eyüp Baş yaklaşık sekiz sene önce Grafiker Yayınları'nın İlahiyat alanında ders kitapları yayınlama projesinden bahsederek tefsir kitabını da benim hazırlamamı istediğinde tereddüt etmiştim. Çünkü kitap için planlanan zaman aralığı benim açımdan yeterli değildi. Nitekim, yayınevine söz vermem sebebiyle basılmasını onaylamak zorunda kaldığım *Tefsir El Kitabı*'nın ilk neşrini başarılı bulmadığımı burada açıkça itiraf ediyorum. Çok şükür ki, ikinci baskıyla ortaya çıkan daha eli yüzü düzgün ve daha az hatalı bir içerikle bugüne kadar toplam altı baskı yaptık. Şimdi ise, bu kitap, eksikliklerini telafi etmeye çalışan ilaveleriyle ve usandırıcı ayrıntılarından uzaklaşmaya çabalayan ihtisarlarıyla; üstelik muhtevasını yansıtan asıl ihtisas ismi ve yepyeni görüntüsü ile elinizdedir.

Kitabı isimlendirirken 'Kur'an İlimleri' (Ulûmu'l-Kur'ân) terkihini tercih ettik. İlgili literatür incelenirse 'Kur'an İlimleri' ve 'Tefsir Usulü' terkiplerinin anlaşılmasında muhtelif yaklaşımlarla karşılaşılır. Hatta bu ikisinin hangi konuları kapsadığı hususunda bir karmaşa hissedilebilir. Ancak başlangıçtan günümüze, en çok itibar görenler de dahil olmak üzere bu alanda telif edilen eserlere bakınca daha çok 'Kur'an İlimleri'ni görürüz. Açıkçası sahanın klasikleşmiş eserlerinde 'Tefsir Usulü' tıpkı 'Kur'an Tarihi' ve 'Kıraat İlmi' gibi 'Kur'an İlimleri' ana başlığının altında yer almaktadır. Aslında 'Kur'an İlimleri' ismini taşıyan klasik eserler kısmen 'Tefsir Tarihi'ni bile ihtiva etmektedirler. 'Kısmen' kelimesini kullanmamızın sebebi klasik dönemde 'Kur'an İlimleri' eserleri telif edilirken ondan bağımsız biçimde 'Tabakâtu'l-müfessirîn' kitaplarının da yazılıyor olmasıdır. Eğer 'Kur'an İlimleri' tefsir tarihini bütünüyle kuşatsaydı müfessirlerin değerlendirilmesini amaçlayan müstakil bir literatür ortaya çıkmazdı. Kıscası, "Kur'an İlimleri'nin 'Tefsir Tarihi'ni tamamıyla karşılayamayacağını düşündüğümüz için bu terkihi de kitabın ismine taşıma ihtiyacı hissettik. Böylece kitap *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı* adını almış oldu.

Kitap içeriğinin belirlenmesinde nesnel ölçütlere dayanmak istedik. Özellikle son dönem tefsir tarihi ve usulü kitaplarında hem örnek verilen müfessirlerin belirlenmesindeki hem de sıralanmasındaki ölçütler

sorunluymdu. Sözelimi bu kitaplarda, günümüze ulaşan toplam 64384 müs-takil (birisi diğerini tekrar etmeyen) tefsir rivayeti içinde sadece 29 rivayeti (ö.62/682) bulunan 'Alqame b. Qays'ı ve 59 rivayeti bulunan Mesrûk b. Ecdâ'ı (ö.63/683) tabiin müfessirlerinin önde gelenleri arasında bulabiliyoruz. Üstelik tefsir ilmiyle hemen hemen ilgilenmeyen bu iki tâbiîn alimini 5726 rivayet ile tabiin müfessirleri listesinin başında yer alması gereken Qatâde b. Di'âme'nin (ö.117/735) çok önünde görebiliyoruz. Bunun sebebi bu iki âlimin Qatâde'den yaklaşık 50 sene önce vefat etmeleridir. Anlaşılan, mevcut tefsir tasavvurumuzda kronolojiye dayalı 'tabaka düzenleme-si' ve ona istinad eden genel 'fazilet sıralaması', verilere dayalı 'faaliyet sıralaması'nın önüne geçmiş bulunmaktadır. Böylece kitaplarımızda saha-be nesli de dahil olmak üzere erken dönem tefsir faaliyetlerinin öne çıkan alimleri değerlendirilirken Hz. Peygamber'in, bir çok versiyonu bulunan "Asırların en hayırlısı benim asırımdır. Sonra, ondan sonra gelen (asır), sonra ondan sonra gelen (asır)" hadisi ışığında kronoloji dikkate alınmıştır. Aslında, bu hadisin bağlamı/sebeb-i vurûdu ancak yanlış bir şartlanmayla 'Kur'an İlimleri' kitaplarının içerik tertibine konu edilebilir. Diğer taraftan, bu klasikleşmiş tertip ilgisiz referansına rağmen bizden öncekiler için ma-sum/önemsiz bir ayrıntı olarak kalmış olabilir. Çünkü, özellikle matematik hatalara karşı günümüz dünyasında gösterilen tepkinin/tahammülsüzlüğün aynısını/benzerini daha önceki zamanlarda aramak haksızlık olur. Şüphesiz günümüzde bilgisayar ve internet imkanlarının da yardımıyla çok daha 'hesabı verilebilir' ve nesnel ölçütlere uyan içerik planlamaları yapmak kolaydır/mümkündür ve gereklidir. Aksi takdirde, eskiye nisbetle çok daha çabuk ve meşekkatsiz farkedilebilen yanlışlıklar kolaylıkla, masum/önem-siz 'ayrıntılar' olmaktan çıkarak yadırganması gereken hatalı algılamalara yol açmaktadır. Son tahlilde, nesnel iki ölçüt belirlemeye çalıştık. Birincisi, sahabe ve tabiin dönemi tefsir faaliyetlerini değerlendirmek için sayısal ve-rileri dikkate almaktır. Böylece, Kitaptaki başlıklarda 500'den fazla tefsir rivayeti günümüze ulaşan sahâbileri –ki yalnızca iki tanedir (Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud) – ve tefsir rivayeti en fazla olandan başla-mak üzere bir kısım tabiin müfessirini bulacaksınız. Bunları belirlerken kaynağımız, Musâ'id Tayyâr'ın (1965-) editörlüğünde hazırlanan *Mevsû'atu't-Tefsîri'l-Me'sûr* (Dâru İbn Hâzım 2017) isimli çalış-madır. Bu çalışma, özellikle tefsir rivayetlerinin belirlenmesi, kaynaklarına/ilk râvîlerine göre tasnif edilmesi ve kaydedilmesi konusunda bilinen en yetkin çalışmadır. 24 cilt halinde yayınlanan bu tefsir ansiklopedisine göre doğrudan tefsir rivayeti sayısı 64384'tür. Bu rakam tefsir ilmiyle ilgi kurularak ilave edilen diğer rivayetlerle beraber 85731'e çıkmaktadır. İkinci nesnel ölçütümüz de, tâbiinin hemen akabin-

deki nesilden, eserlerinin asılları/el yazmaları günümüze ulaşan müfessirleri –bu defa yanlış bir fikir vermeyeceği için– kronolojik olarak başlıklara taşımaktır. Bu sebeple, hakkında sadece bir kaç satırlık bilgi verdiğimiz Abdullah b. Vehb'i (ö.197/813) tefsirinin küçük bir kısmı da olsa el yazması halinde günümüze ulaştığı için müstakil bir başlık yapmaktan kaçınmadık. Bütün bu açıklamalardan sonra şu soru akla gelebilir: Erken dönem tefsir tarihine bakışımızı etkileyebilecek hatta kökten değiştirebilecek sayıda tefsir rivayeti şayet günümüze ulaşmamışsa mevcut rivayetlere dayalı bir mikyasa/ölçüt anlamını yitirmez mi? Bu, tefsir ilminin bidâyetini daha iyi anlamamıza katkı sunacak, burada hızlıca geçiştirilmeyi katiyyen hak etmeyen ciddi bir sorudur. Bu sebeple bu konuya Kitap'ın giriş kısmındaki 'Tefsir ve Te'vil Üzerine' başlığı altında yer vermeyi düşünüyorum.

Tefsir ilminin akademik çalışmalara konu edilen şu dört alt başlığı bulunmaktadır: 1. Tefsir tarihi 2. Tefsir usulü 3. Kur'an tarihi ve Kıraat 4. Kur'an muhtevası. Takdir edileceği üzere, "Kur'an muhtevası" başlığı için temkinli konuşmalıyız. Çünkü, "Kur'an muhtevası", diğer üç alt başlığa nispetle hem içerik planlaması hem de kendisine tahsis edilebilecek sayfa sayısı bakımından çok daha öznel bir alandır. Yine de, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı* ismiyle okurla buluşacak olan bir kitapta Kur'an muhtevasını bütünüyle göz ardı edemezdik. Böylece, birinci bölümdeki mushafın biçimsel tanıtımının önüne günümüz ihtiyaçlarını önceleyen, içeriği gayet muhtasar bir 'Kur'an Muhtevası' kısmı koyduk. Ayrıca, kitabın sonuna da bu muhtevanın hızla takibini mümkün kılacak bir ek ilave ettik (bkz. Ek 1). Bu kitapta bütünüyle göz ardı edemeyeceğimiz diğer bir husus okurun seçme tefsir metinleriyle karşılaşma ihtiyacıydı. Küçük bir ek takviyesiyle bu ihtiyacı da gidermeye çalıştık (bkz. Ek 10). Tefsir metinlerini seçerken iki türlü amaç gözettik. Birincisi, okurun, muhtelif eğilimleriyle öne çıkan –eğer mümkünse farklı asırlarda yazılmış– meşhur tefsir metinlerinden örnekler görmesiydi. Diğer de onüç asırlık tefsir kitabiyatındaki yorumların ne kadar değişebileceğinin küçük bir numûnesini tecrübe etmesiydi. Bu ikinci amacın gerçekleşmesi de tabii ki her bir tefsir için rastgele metin seçimiyle mümkün olamazdı. Okur, bu maksadın gerçekleştirilmesine elverişli bir ayet ya da ayet grubunun muhtelif tefsirlerdeki yorumlarını okumalıydı. 75/Kıyâme sûresi 4. ayetinin bu ikinci amaç için uygun olabileceğini düşündük.

Tefsir El Kitabı hakkında aldığımız değerlendirmeler arasında kitabın dilinin bazı ilahiyat öğrencilerine ağır geldiği de vardı. Bu sorunu aşmak için kitabın dilini daha fazla sadeleştirmedik. Çünkü, bunu yapmak, –daha önce oluşmuş kitâbiyâtla bile değil– Cumhuriyet dönemindeki ilgili kitâbiyât ile dahî arası zaten açılmış bulunan okurun/öğrencinin hayrına olmazdı. Son tahlilde, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı* büyük oranda bir ihtisas

kitabıdır ve bu alanda emek harcayan insanlara hitap etmektedir. Kitabın dilini değiştirmek yerine, bu sorunun aşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz, kitaba özel muhtasar bir sözlük hazırladık (bkz. Ek 13).

Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı'nda transkripsiyon alfibesinden ve düzeltme/şapka işaretinden 'ihtiyacımız kadarıyla' yararlandık. Okurun gözünü gereğinden fazla yormak istemedik. Bunun için çok sık tekrar eden kelimelerin her seferinde transkripsiyonlu yazılmasını bile zâid gördük. Bunun istisnası kitap isimleridir. Kitap isimlerini kitabın tamamında transkripsiyon alfibesini tam anlamıyla kullanarak yazmaya çalıştık. Şahıs isimlerinin transkripsiyonlu yazıldığına söz konusu çekince sebebiyle zaman zaman şahit olacaksınız. Şahıs adlarının tam transkripsiyonlu yazımlarını görmek için Kitabın sonundaki 'Şahıs Adları Dizini' ne (Ek 11) müracaat edilmelidir. Latin harfleriyle İslami ilimler alanında yazarken özellikle Arapça kelimelerin doğru okunmasını sağlamak ve filolojik bakımdan kelimelerin köklerini okura tanıtmak amacıyla geliştirilen bu alfabeyle Türkçe'de bütünüyle ilkeli kullanmanın bir zorluğu bulunmaktadır. 'Osman' ya da 'ıstılah' kelimeleri gibi, Arapça kelimelerin bir kısmı Türkçeleşmiş olduğu için bu kelimelerin yazımında transkripsiyon alfibesini kullanarak; sözgelimi onları 'Uşmân' ve 'ıştılâh' şeklinde yazmak eleştiri konusu olmaktadır. Yine, Arapça kelimelerin evrensel teâmüllere aykırı olan bize özgü telaffuzları da standart bir transkripsiyon uygulamasını hemen hemen imkansız hâle getiren unsurlardandır. Öyle ki, قَضَى kelimesinin sessiz harflerini okura göstermek için *kağâ* şeklinde transkribe ederek yazdığımızda bu kelimenin Türkçe'deki 'kazâ' kelimesi olduğunu bir çok kimse anlayamayabilir. Daha ilginç aynı kökten gelen قاضِي kelimesindeki sessiz harfleri standart transkripsiyon kurallarına uygun olarak *kâği* şeklinde yazabilmemizdir. Bu kez de kelimedeki sesli harflerin doğru telaffuz sürelerini kısaltıyoruz. Neticede, *kâği* kelimesinin dilimizdeki 'kadı' kelimesine tekâbül ettiğini anlamak zorlaşmaktadır. Yani, bize özgü yanlış telaffuzların kendi iç tutarlılıkları bile yoktur. Böyle bir alanda neden transkripsiyon alfibesini kullanmakta ısrar ettiğimiz sorulabilir. Bu soruya cevap vermek hiç de zor değildir. Hemen hemen her öğretim elemanı eğitim faaliyetleri esnasında en temel tefsir kavramlarının dahî yanlış telaffuz edilebildiğini gözlemlemiştir. Son tahlilde, tutarsız bir kullanımı bile göze alarak transkripsiyon alfibesinden yararlanmanın gereğine inandık. Sadece, okurlarımızdan zorunlu bir öznelikle mâlul olduğumuzu bilmelerini istiyoruz. Aynı öznelikle, benzer sebeplerle, Türkçe'deki düzeltme/şapka işaretinin kullanımında da kendini göstermektedir. Bu paragrafın ilk cümlesindeki 'ihtiyacımız kadarıyla' kaydı/şartı işte bütün bunları ifade etmektedir. Kısacası düzeltme/

şapka işaretini ve transkripsiyon alfabesini günümüz ortalama ilahiyat öğrencisinin tefsir derslerinde bizzat müşâhede ettiğimiz telaffuzunu dikkate almaya çalışarak yalnızca yanlış algılanması muhtemel harflerin doğru öğrenilmesini sağlamaya mâtuf bir tarzda kullanmaya gayret ettik. Bu da çoğunlukla Türkçe'de karşılığı olmayan harflerde, Arapça'daki birden fazla harfin Türkçe'de tek bir harfle karşılandığı durumlarda ve sesli harflerde söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan, Arapça kökenli kelimeler batı kültürüne bütünüyle yabancı olduğu için İslâmî metinleri batı dillerinde yazarken transkripsiyon alfabesini standart bir biçimde uygulamak tabii ki mümkündür.

Kitapta ismi geçen şahısların ölüm tarihlerini yazmak konusunda da bir kuralsızlık gözlenebilir. Sözgelimi, 'şahsın isminin kitapta ilk geçtiği yerde ölüm tarihinin verilmesi' kuralıyla hareket edildiğinde okurun pratikteki ihtiyacı karşılanamayabilmektedir. Kitabın hemen başında bir şahsın isminin geçtiğini ve ölüm tarihinin parantez içinde verildiğini düşünelim. Okur, yüz sayfa sonra tarihi kronolojinin de hatırdaki tutulması gereken bir konu içinde bu şahsın ismiyle karşılaştığında o şahsın ne zaman yaşadığını ivedilikle bilme ihtiyacı hissedebilecektir. Bu durumda okur, o ismin ilk geçtiği yeri bulmak gibi bir külfetle karşı karşıya bırakılmamalıdır. Bunun için tekellüfe girmemek kaydıyla ölüm tarihlerinin tekrarlanması bir zaruret gibi durmaktadır. Kaldı ki, elinizdeki kitap esas itibarıyla, bir çırpıda baştan sona okunmak için hazırlanmamış, daha ziyade 'ders kitabı/kaynak kitap' olarak tasarlanmıştır. Yine klasik dönem ulemasının, sadece ölüm tarihlerini önce hicri, sonra da miladi olarak verdik. Son dönem alimlerinin ise isimlerinden sonra miladi olarak doğum ve ölüm tarihlerini zikrettik. Çünkü bugün itibarıyla tefsir tarihinin akış seyrini görmek ve hissetmek bakımından okur ihtiyacının böyle bir tercihi daha anlamlı kılacağına düşündük.

'Ders kitabı/kaynak kitap' hedefi kitabın 'içindekiler' kısmının şekillenmesine de tesir etmiştir. Okurun sadece içindekilere baktığında bile tefsir tarihine ilişkin somut/doğru bir fikir edinebilmesine ve özellikle de kesintisiz/kronolojik bir tefsir tarihi bilinci geliştirebilmesine yardımcı olmak istedik. Bunun için 'Kur'an İlimleri'nin alt başlıklarından 'Kur'an'ın Metinleşme Tarihi ve İç Düzeni' muhtevâlî birinci ve ikinci bölümden sonra 'tefsir tarihi' sıralamaya/araya girmektedir. Daha sonra tekrar 'Kur'an ilimleri'ne dönülerek kitap yine 'Kur'an ilimleri'nin alt başlıkları arasındaki 'Tefsir usulü' ve 'Kıraat' konularının işlendiği sekizinci ve dokuzuncu bölümlerle sona ermektedir.

Kitaptaki referans gösterme tarzımızı etkileyen/belirleyen birkaç husus bulunmaktadır. İlki, yayınevini neşrettiği benzer kitaplar için koyduğu 'referansların metin içinde, mümkün olan en kısa biçimde ve parantez kullanılarak zikredilmesi' kuralıdır. İkincisi de kitap öğrenciye ve ortalama ilgili okuyucuya hitap ettiği için lisans üstü bir tez titizliğinde refe-

rans göstermek gerekmemektedir. Çünkü münhasıran 'akademik' yazarken zorunlu referans gösterme tarzının getirdiği kaçınılmaz bir sıkıcılık vardır.

Tefsir ilminin pek çok konusunu imkan ölçüsünde vermek gibi bir amaç güden böyle bir kitapta tabii ki tümüyle birinci el kaynak kullanımına güç yetiremezdik. Muhtemel okur kitlemiz Kur'an ilimlerindeki ve tefsir usulündeki hemen hemen her bir başlığı hatta başlıkların ayrıntılarını ayrı ayrı doktora çalışmalarına bile konu etmenin mümkün olacağını zaten bilmektedir. Neticede, ikinci el kaynak eserleri de kullanmak durumundaydık.

Kitapta mümkün olduğunca tekrarlardan kaçındık. Bütünüyle tekrara düşmediğimizi söyleyemeyiz. Böyle bir kitapta bunun imkanı kolay değildir. Çünkü birden fazla konu, benzer/aynı ön bilgiler üzerine bina edilebilmektedir. Bu sebeple de konular arasında tedâhüller kaçınılmaz görünmektedir. Sözelimi, birinci bölümde Kur'an'ın genel özellikleri arasında yer verilen "Kur'an'ın Korunmuşluğu", usul konuları arasındaki "İ'câz ve İcâz" başlığından bağımsız olarak ele alınabilir mi? Aynı şekilde, meselâ Zemaşşeri'nin *el-Keşşâf* ve Tûsî'nin *et-Tibyân* tefsirlerini bir taraftan dirayet tefsirlerini tanıtırken, diğer taraftan da 'Mutezile'nin ve 'İmâmiyye'nin tefsirlerini örneklendirirken tekrar etmek zorundaydık. Çünkü bu başlıklardan herhangi birinin altında *el-Keşşâf*'ın ya da *et-Tibyân*'ın ihmal edilmesi bilimsel bakımdan yanlış olurdu.

Burada kitapta ismi geçen şahıs isimlerini zikrediş şeklimizle ilgili şunu belirtmek istiyorum: Şahısların isimlerini, tanınabilirliklerini sağlayan en kısa biçimde vermeye çalıştık. Hatta isimlerdeki *lâm-ı ta'rif* / 'ل' takısını da zorunlu olmadığı sürece hazfettik.

"İsrâiliyyât" konusunun hangi bölüme yerleştirileceği konusunun bizi zorladığını ifade etmeliyiz. Sonunda, tarihi bağlamı dikkate alarak ilk defa yoğun bir biçimde gündeme geldiği, tabiîn devrindeki tefsir faaliyetlerinin arasında ona bir yer bulmaya çalıştık.

Tefsir El Kitabı'nda hayli geniş yer verilen "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri" ve "Kıraat İlmî" bölümlerini öğrencinin ihtiyaçlarına ve kitabın genel muhtevasına uyacak biçimde kısalttık. "Türkçe'deki Meal-Tefsir Çalışmaları" ve "Örnek Türkçe Mealler" konularını ise tamamen kaldırdık. Bunların yerine, kitabın sonuna Türkiye Cumhuriyeti Devletinde şimdiye kadar yayınlanmış bütün Türkçe Kur'an çevirilerinin mütercimlerini gösteren bir ek liste ilave ettik (bkz. Ek 2).

Tefsir El Kitabı hakkında değerlendirme yapan bazı dostlarım batılı ilim dünyasının Kur'an ve tefsir alanındaki literatürünün bu kitapta hiç değerlendirilmemesini bir eksiklik olarak gördüler. Batı bu konuda şüphesiz

büyük bir literatür oluşturdu. Her 'şey'i akademik alana konu ettiği gibi İslâmî ilimleri de araştırdı. İşin doğrusu, Kur'an ve tefsir hakkında sayılamayacak kadar farklı eğilimleri, tartışmaları hatta çatışmaları barındıran devasa bir batılı literatürü böyle bir *El Kitabı*'nda değerlendirmenin makul bir yöntemini bulamadım. Bu literatür hakkında kıyısından köşesinden bir şeyler söylemenin birden fazla sakıncası olabilirdi. Herşeyden önce bütünüyle ve gerektiği gibi ele alınmayan bu literatür yanlış tanıtılabilirdi. Yine elinizdeki kitabın hacmi bir *El Kitabı*'na yakışmayacak kadar büyüyebilirdi. Ayrıca, akademik bir bakışla *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi* kitap isminin, sözgelimi 'Batı'da Kur'an ve Tefsir Çalışmaları' gibi müstakil bir bölüm beklentisine yol açacağını düşünmüyorum.

Tefsir usulü konularını başlıklandırırken konuların oturmuş/meşhur olmuş adlandırmalarını göz ardı etmedik. Mesela, 'Müşkilü'l-Kur'an' ve 'Ġaribu'l-Kur'an' başlıklarına uygun düşecek bir biçimde 'Ĥitâbu'l-Kur'an' başlığı atmadık. 'Kur'an'da Hitaplar' ifadesini kullanmanın başlıklar arasında insicam sorunu doğursa bile yaygın kullanımı sebebiyle daha doğru olacağını düşündük.

Dünden bugüne çok geniş yazılı müktesebat/literatür üreten tefsir ilminin önde gelen isimlerini/müfessirleri tanıtırken tabii ki örnekler üzerinden hareket etme zorunluluğu vardır. Klasik dönem tefsir tarihinde daha fazla etki bırakmış, temsil gücü yüksek olan müfessirleri öne çıkarmak gibi ilkelerle hareket ettik. Böylece, kitapta tanıtılan müfessirler arasında kronolojik bakımdan kaçınılmaz bir insicam sorunu doğmaktadır. Söz gelimi, eserleri arka arkaya tanıtılan Taberî (ö.310/922) ile İbn Ebî Hâtim'in (ö.327/939) ölüm tarihleri arasında 17 sene, Suyûfî (ö.911/1505) ile Şevkânî'nin (1760-1834) ölüm tarihleri arasında 329 sene bulunmaktadır. Ayrıca, kitaptaki başlıklarda ismi bulunan müfessirlerle alâkalı bilgilerin hemen yanibaşında bulunan haritalarda onların yaşadıkları şehirleri de görebileceksiniz. Böylece, toplam 47 müfessirin başta yaptıkları '*rihle*'ler olmak üzere hayatlarını geçirdikleri şehirler görsel olarak takip edilebilmektedir.

Başka bir insicam sorunu sekizinci bölümdeki toplam yirmi tefsir usulü konusunun herbirinin 'Kaynak Eserler'ini verişimizde gözlenebilir. Sözgelimi "Mekkî ve Medenî" başlığı altında 6, 'Nâsih ve Mensûh' konusunda 19 kaynak eser ismi zikredilmektedir. Bunun en önemli sebebi tefsir tarihinde birincisi hakkında az, ikincisi hakkında da çok müstakil eser yazılmış olmasıdır. Bunun yanısıra tabii ki sözkonusu usul konularına ilişkin bütün literatürü kaydetmek gibi bir hedefimiz de yoktur. Muhtemel okur kitlemiz için gerekli olduğunu düşündüğümüz kaynakları kaydetmeye özen gösterdik.

Örnek tefsirleri tanıtırken, hemen her tefsir için zaten müsellem olan ‘(x) müfessir... ayeti ayetle, sonra hadisle, sonra sahabe sözleriyle tefsir etmiştir’ ya da ‘(x) müfessir tefsirinde nesh konusunda bilgi vermektedir’ gibi kalıplaşmış anlatımlardan uzak durmaya çalıştık. Her bir tefsirin özgün yönünü öne çıkarmaya gayret ettik. Bunun için de tefsirlerin kimisini birkaç sayfada, kimisini yarım sayfada hatta daha az bir hacimde anlatmak gibi ikinci bir insicam sorunu doğdu. Burada, özgünlük ve hacim arasında sürekli doğru orantı kurmanın aldatici olacağını hatırlatmak isteriz. Bu durum belki de en fazla ‘‘Osmanlı’da Tefsir Faaliyetleri’’ bölümü için geçerlidir. Bu bölümün sayfa sayısı tefsir tarihinin en önemli eserlerinden bir kısmının incelendiği ‘‘Rivayet Ağırlıklı Tefsirler’’ bölümünün sayfa sayısına yakındır. Açıkçası Osmanlı’daki tefsir faaliyetlerini diğer başlıklardaki konulardan daha ayrıntılı anlatmayı tercih ettik. Bunun iki tane sebebi vardı: Birincisi, İslam ülkelerinde, batıdaki ilgili literatürde hatta Türkiye’de tefsir tarihini anlatan eserlerde Osmanlı’daki tefsir faaliyetlerine bugüne kadar hemen hemen hiç yer verilmedi. Dolayısıyla özellikle bu konuda külli bir bilgi açlığı/açığı sözkonusudur. İkincisi de madem ki kitabın muhtemel okur kitlesi ağırlıklı olarak Türkiye’deki ilahiyat öğrencileri olacaktır. O halde onlar olumlu ve olumsuz yönleriyle hangi gelenekten geldiklerini biraz daha ayrıntılı bir şekilde bilmek gibi bir sorumluluk taşımaktadırlar.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus özellikle erken döneme ait matbu eserlerin tanıtımıyla ilgilidir. Bu eserlerin bir kısmı el yazmaları aracılığıyla günümüze ulaşırken diğer bir kısmı tarih içinde kaybolmuş, ancak başka eserlerden derlenerek yayınlanabilmişlerdir. Sözgelimi, Abdurrazzak b. Hemmâm’ın (ö.211/827) tefsiri de Ali b. Ebi Talha’nın (ö.143/760) naklettiği İbn Abbas (ö.68/687) rivayetleri de müstakil kitap olarak yayınlanmıştır. Bu iki eser kütüphane raflarında yanyana durmaktadırlar. Uzman olmayan bir gözle, İbn Ebî Talha, Abdurrazzak’tan yaklaşık elli sene önce yaşadığı için üzerinde onun ismi yazan eserin Abdurrazzak’ınkinden daha kıymetli olduğu bile düşünülebilir. Ancak hakikat tam tersidir. Onlar arasındaki zikri geçen farklılık bilimsel açıdan büyük bir önemi hâizdir. Abdurrazzak’ın tefsirinin el yazması günümüze ulaşmıştır. İbn Ebî Talha’nın eserinin aslı ise tarih içinde kaybolduğu için Taberî’nin (ö.310/922) tefsirinden derlenerek yayınlanmıştır. İşte elinizdeki bu kitapta, tefsir alanının kaynak eserleri tanıtılırken okuyucuyu sıkmak pahasına ‘‘günümüze el yazması ulaşan’’ ya da ‘‘günümüze el yazması ulaşmayan’’ tanımlamaları birçok defa bunun için tekrarlanmıştır. Önemine binâen, bununla yetinmeyerek ilk üç asırdan günümüze el yazması ulaşan eserlerin bir listesini kitabın sonuna da ek-

ledik (Bkz. Ek 6). Son tahlilde, elinizdeki kitap ilahiyat sahasında uzman olmaya çalışan insanlara doğru bir tefsir tarihi bilinci ve gerçeklere dayanan literatür/kitabiyat bilgisi vermeye çalışmaktadır. Bu bilgi yaklaşık bin ikiyüz sene önce Müslüman alimler tarafından geliştirilen isnad sisteminden bağımsız düşünülemez. Bu sisteme kabaca o dönemin referans gösterme tekniği diyebiliriz. Yâni, İslami ilimlerle ilgilenen bir kimsenin bu sistemden habersiz olması en azından bir eksiklik. Muhtemel okur kitlemiz kaynak eserlere başvurduğunda zaten bir şekilde isnad zincirleriyle karşılaşmaktadır. Bu durumu dikkate alarak kitabın sonunda, Taberî tefsirindeki rivayetlerde en fazla tekrar eden 10 isnad kalıbını zikrettik (Bkz. Ek 7). Tekrar oranı yüksek isnad kalıpları kaynak eserlerimizin nasıl telif edildiklerinin mâkul ipuçlarını da verirler. Sözelimi, birinci sırada verdiğimiz isnad kalıbı Taberî tefsirinde 3060'dan fazla tekrar etmektedir. Böylece çok hacimli Taberî tefsirinin, mesela bir cilt kadarının Taberî'ye nasıl ulaştığı sadece bir isnad kalıbı üzerinden açıklığa kavuşmaktadır.

Kitabın çok yazarlı olması farklı bakış açılarını da beraberinde getirmektedir. Sosyal bilimler içerisinde yer alan ilahiyat alanında tabii ki muhtelif yaklaşımlarla karşılaşırız. Bu sebeple, kitabın yazarlarından, aynı alanın aynı akademik ünvanlarını da taşıyalar tabii bilim uzmanlarında görülebilecek düzeyde bir fikrî mutâbakat beklenmemelidir. Diğer taraftan, kitap doğrudan öğrenciye hitap ettiği için tamamıyla sivil bir özgürlük alanına da sahip değildir. Son tahlilde, telifi mümkün olan farklı yaklaşımları uzlaştırarak sunmak, kalanını da akademik hoşgörüye havale etmek en mantıklı yol olarak görünmektedir.

Burada özellikle isimlerini zikretmem gereken hocalarım, meslektaşlarım, dostlarım ve öğrencilerim var. Öncelikle Kitabı yayımlayan Grafiker Yayınlarının sahibi Necla Yavuz'a ve ona teknik destek veren Murat Ünal ile Murat Halıcı'ya teşekkür ediyorum. Yine, benimle birlikte kitabı kaleme alan tefsir sahasının uzmanları Fethi Ahmet Polat, Mahmut Ay, Mehmet Ünal, Mesut Okumuş ve Zekeriya Pak'a teşekkür ederim. Kitaptaki haritaların ve şemaların hazırlanmasındaki katkıları sebebiyle tefsir alanında gelecek vadeden Enes Furkan Onur'a; Ek 10'un hazırlanmasındaki katkıları sebebiyle titiz akademisyenler Zülfikar Güngör ile Mirac Cem Yardımedici'ye ve Mâhir el-Cudi'ye; Ek 2'nin hazırlanmasındaki katkıları sebebiyle öğretim üyesi ilk sıra adayımız Hasan Yücel'e; Ek 2, 3 ve 4 hazırlanırken cömertçe bilgi paylaşımları yapan üretken akademisyen Hidayet Aydar'a ve yaptığı çeviri faaliyetlerine –ki özellikle klasik tefsir kitaplarının Türkçe'ye çevrilmesini hayatının gayesi haline getirmiş görünmektedir– 'esastan' muhalif olsam da Ek 2, 3 ve 4'e yaptığı katkı sebebiyle diş doktoru Vahit Metin'e ; Ek 5'in hazırlanmasındaki katkıla-

rı sebebiyle tekrar Mesut Okumuş'a ve İbrahim Fethullâhî'ye; alanının en başarılı çalışmaları arasında sayılan *Konularına Göre Kur'an Fihristi* Kitabı'nın ayet metinleri çıkarılarak hazırlanan ana çatısını Ek 1'de kullanmamıza müsaade eden Kitabın yazarları Ömer Özsoy'a ve İlhami Güler'e teşekkür ederim. Burada, *el-î'câzu'l-'ilmî*'nin, diğer bir ifadeyle modern fen bilimlerinin yeni bulgularıyla Kur'an'ı tefsir faaliyetinin tenkîdine fen bilimlerinin verileriyle destek veren yüksek lisans öğrencimiz kalp cerrâhı Levent Enver'e de teşekkür etmek isterim. Yine, Kitap içeriğinin şekillenmesindeki tavsiyeleri sebebiyle tefsir sahasının emekçileri Nurdane Güler, Mustafa Murat Batman, Ayşenur İba Çınar, Sacit Kurt, Recep Turan, Abdullah Karaca ve tefsir sahasının estetik boyutuna tekâbül eden kırâat alanının uzmanı Mehmet Dağ'a, kitabı redaksiyon işlemine tabi tutan Mirac Cem Yardımedici'ye müteşekkirim. Kitabın tamamını okuyarak tespiti ihtisas ve ihtimam gerektiren pek çok yanlışlı düzelten ve üst düzey değerlendirmeleriyle kitabın olgunlaşmasına katkı sağlayan Recep Gürkan Göktaş'a da şükranlarımı arz ederim.

Tabii ki en büyük teşekkürü eşim Nurgül Koç hakettmektedir. 27 senedir bitmek-tükenmek bilmeyen bir azimle bana sabretmekte ve sürekli destek olmaktadır. Yine, her zaman ki gibi kendilerine ayırmam gereken zamandan çalarak hazırladığım bu eser için de Cenab-ı Hakk'ın bana en büyük ihsanı çocuklarım Muhammed Erkam Koç'a, Ahmet Selman Koç'a ve Mina Koç'a ayrı ayrı teşekkür etmek en azından vefa borcumdur.

Şimdi, Ebû Kâsım Harîrî'nin (ö.516/1122) şu iki mısrasını hepimize cesaret verecek biçimde tefsir/tevil ederek *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı*'na başlamak istiyoruz:

وَأِنْ تَجِدْ عَيْبًا فَسَدِّ الْخَلَا
فَجَلِّ مَنْ لَا عَيْبَ فِيهِ وَعَلَا

(Bu kitapta) bir kusur bulursan (ki bulacaksın)

Onu (düzeltilmesine vesile olmak sûretiyle) ört (ortadan kaldır).

Zîrâ (sadece) hiçbir kusuru olmayan

Allah yüce ve büyüktür (mükemmeldir).

5 Ocak 2021

Mehmet Akif Koç

Ankara Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı